

بررسی محدودیت‌ها و موانع فعالیت زنان روستایی در گردشگری

پارسا پاشایی^۱

خراسان جنوبی، بیرجند، دانشگاه دولتی شوکت parsa4747parsa@gmail.com

چکیده

امروزه گردشگری روستایی نقش بسیار مهمی در کشورهای در حال توسعه دارد. از آن نیز می‌توان برای رسیدن به توسعه بهره برد، همچنین در توسعه روستایی (عمران آبادی، جلوگیری از مهاجرت، اشتغال، درآمدزایی، اقتصادی و اجتماعی) نقش مهمی دارد، هدف این پژوهش شناسایی محدودیت‌ها و موانع فعالیت زنان در عرصه گردشگری روستایی است. این پژوهش از حیث نوع، کاربردی است، می‌توان از نتایج آن برای رفع محدودیت‌های زنان در عرصه گردشگری بهره برد. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی است، با جمع‌آوری مقالات گردشگری محدودیت‌های زنان، اطلاعات کتابخانه‌ای و منابع اینترنتی سپس به تجزیه و تحلیل اطلاعات پرداخت شده است، یافته‌های پژوهشی عبارت‌انداز: کم بودن سطح سواد و آموزش در جوامع روستایی، ناآگاهی زنان از حقوق شهروندی خود در محیط روستایی، توجه نکردن بخش دولتی به زنان در عرصه گردشگری، نبود قانون جامع و کامل در عرصه گردشگری که از زنان حمایت کند، خانه‌داری و همسرمداری فرهنگ مرد سالارانه در جوامع روستایی، درک ناصحیح مردان برای مشارکت دادن زنان در فعالیت‌های گردشگری، نبود امنیت برای زنان، از مشکلات آنان برای حضور در گردشگری است. پیشنهاد می‌شود برای افزایش آگاهی جوامع روستایی به خصوص مردان، درباره اهمیت مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی (گردشگری) اطلاع‌رسانی شود.

کلیدواژه‌ها: گردشگری، زنان، موانع، گردشگری روستایی.

۱. دانشجوی مقطع فوق لیسانس، رشته برنامه‌ریزی روستایی.

۱- مقدمه

صنعت گردشگری یکی از صنعت‌های است که آسیب آن برای جامعهٔ میزبان بسیار اندک است. کشورهای توسعه‌یافته سال‌هاست که از این صنعت استفاده می‌کنند. گاهی اوقات سود سرشار این صنعت با سود منابع نفتی هم قابل‌مقایسه نیست، صنعتی که روزبه‌روز توجه به آن بیشتر می‌شود و مردم دنیا از آن استقبال بیشتری می‌کنند. این صنعت در همه جای دنیا وجود ندارد. بعضی کشورها شاخص‌های قوی‌تری دارند و بعضی هم ضعیف‌تر در این میان کشور ایران در شاخص گردشگری جایگاه بسیار ممتازی دارد؛ این شاخص‌ها عبارت‌اند از: فرهنگ غنی، آب‌وهوای چهار فصل، بناهای تاریخی متعدد... در دهه‌های اخیر گردشگری در مناطق روستایی ایران اهمیت خاصی پیدا کرده است. آنچه که امروزه تا حدودی در روستاهای ما گردشگری روستایی را سروسامان می‌بخشد، زنان روستایی هستند. آنان عامل مهمی در رونق صنعت گردشگری در مناطق روستایی هستند، اما با وجود تبعیض، همواره فعالیت برای آن‌ها در عرصه‌های اجتماعی با محدودیت‌های به همراه بوده است. باید موانع و مشکلات موجود را کنار زد و حضور بیشتری برای آن‌ها در عرصه گردشگری فراهم آورد.

صنعت گردشگری، یکی از بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین صنایع در دنیا محسوب می‌شود که از چندین بُعد اجتماعی، فرهنگی اقتصادی، سیاسی و ... تشکیل شده است. یکی از ابعادی که بخش وسیعی از این صنعت را دربرمی‌گیرد و متأسفانه مورد بی‌توجهی قرار گرفته است، بُعد جنسیتی است، به عبارتی، مشکلاتی از این دیدگاه سرچشمه می‌گیرد، در این میان، گروهی که بیشترین آسیب را می‌بینند، زنان هستند. چه در بخش اشتغال و چه در بخش رفاهی و تفریحی، زنان از وجود تبعیض رنج می‌برند. با توجه به اینکه زنان نقش مهمی در توسعه و پیشرفت صنعت گردشگری دارند، لذا باید به حضور آن‌ها در این عرصه اهمیت داده و در پی برطرف کردن موانع موجود تلاش کرد (نادیا شرقی، ۱۳۹۳: ۲). رشد و گسترش گردشگری از جمله پدیده‌های مهم اواخر قرن بیستم است که با سرعت در قرن جدید ادامه دارد. نواحی روستایی، شهری و کوهستانی از مهم‌ترین عرصه‌هایی هستند که به شدت مورد توجه گردشگران و کارشناسان گردشگری واقع شده‌اند. گردشگری در حال تبدیل شدن به یکی از ارکان اصلی اقتصاد تجاری جهان است. در کشور ما نیز از مدتها پیش، این مهم مورد توجه قرار گرفته است. در مقابل نیز دیدگاه‌هایی دال بر وجود موانع توسعه گردشگری به لحاظ شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی کشور وجود دارد (افجه، ۱۳۸۲: ۱۵۸). زنان به‌عنوان عامل مؤثر در امور مختلف اقتصادی، اجتماعی و کشاورزی از نظر مشارکت نیروی انسانی مورد نیاز در جامعه، سهم بسزایی دارند، لذا این نیاز احساس می‌شود که باید زنان در زمینه‌های مختلفی توانمند شوند تا از این طریق بتوانند نقش خود را در جامعه بیشتر نمایان کنند، زیرا توانمندسازی زنان با کیفیت زندگی و مسائل اساسی حقوق بشر در ارتباط است (جکسون، ۲۰۱۰: ۲۳). توانمندسازی زنان یکی از اهداف توسعه از دیدگاه انسانی و عدالت محورانه است، در واقع به‌معنای افزایش شناخت و خودآگاهی قابلیت اعتماد و گسترش آزادی انتخاب زنان توسط خودشان است (شادی طلب، ۱۳۸۴: ۵۴). باتلر نیز بر این باور است که توسعه گردشگری به افزایش فرصت‌های شغلی زنان، ارتقای پایگاه اجتماعی، ایجاد اشتغال و خودکفایی، ایجاد فرصت‌های دستیابی به موقعیت و جایگاه مدیریت، رهبری و افزایش فرصت‌های آن‌ها برای فعالیت و موقعیت‌های جانبی می‌انجامد (مهدوی، ۱۳۸۱: ۷۷). این صنعت نه تنها از جنبه اقتصادی دارای اهمیت است بلکه موجب ارتقای فرهنگ روحی، معنوی مسافر، پندآمختن از تاریخ، سلامتی روح و جسم، آموختن دانش و معرفت، تقویت آداب و رسوم و سنن ملی، تأثیرگذاری مثبت در منش و روش زندگی مردم شهرنشین، حفظ آثار تاریخی و اصالت‌های قومی نیز

می‌شود، البته لازم به ذکر است که این صنعت با وجود مزایای بسیاری که دارد، دارای معایبی از قبیل تخریب آثار فرهنگی، استحاله فرهنگی، تهاجم فرهنگی و ناهنجاری‌های فرهنگی نیز هست (ازکیا، ۱۳۸۷، ۱۸۶). مهم‌ترین فعالیت‌های زنان عبارت است از: نقش همسر، مادر، تولیدکننده محصولات زراعی، فعالیت‌های دامداری، همچنین نقش آنان در ایران در فعالیت‌های اقتصادی، به‌ویژه کشاورزی و صنایع دستی انکارناپذیر است (محمدی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۱). طبق آمارهای موجود، بیش از ۶۰ درصد فعالیت‌های کشاورزی و ۶۳ درصد فعالیت‌های دامداری و عمده‌ترین فعالیت‌های باغی برعهده زنان است (شاهرودی و همکاران، ۱۳۸۵). یکی از مراحل مهم توسعه گردشگری روستایی تعیین اینکه چه کسانی را می‌توان به جاذبه‌های گردشگری روستایی جذب کرد و برای این کار باید به دنبال رفع موانع گردشگری روستایی باشیم. یکی از این موانع، فراهم نبودن زمینه کافی برای حضور زنان در عرصه گردشگری روستایی، چه به‌عنوان کسانی که فعالیت می‌کنند و چه کسانی که قصد بازدید از مناطق گردشگری روستایی دارند، لذا در این مقاله، به بررسی محدودیت و موانع حضور زنان در عرصه گردشگری ایران می‌پردازیم که ضمن شناخت این محدودیت‌ها بتوانیم متناسب با محدودیت‌ها و موانع راهکارهایی علمی و قابل اجرا دست پیدا کنیم تا زمینه حضور زنان در عرصه گردشگری بیشتر فراهم شود.

۲- بیان مسئله

بخش عمده‌ای از گردشگران را زنان تشکیل می‌دهند. حضور زنان در گردشگری به چند طریق صورت می‌گیرد. به‌عنوان گردشگر داخلی، گردشگر ورودی و شاغلان مرتبط با این صنعت، محدودیت زنان در کشور ایران از دو جنبه برای ایران‌گردان و شاغلان این صنعت قابل بحث است: از یک جهت قوانین و مقرراتی که با توجه به دین و شریعت ما نوشته شده است و از طرفی عرف و فرهنگ نانوشته و رایجی که بین مردم ما وجود دارد و باعث می‌شود مردم مناطق مختلف هر یک با واکنش افراط و تفریط با زنان برخورد کنند، البته قابل ذکر است که وجود اسلام و شریعت و این نوع عرف و فرهنگ فوایدی نیز دارد، برای مثال استفاده از زنان به‌عنوان جاذبه جنسی را نمی‌دهد، یعنی در ایران نمی‌توان همچون کشور تایلند گردشگری جنسی داشت؛ البته نباید فراموش شود که عرف و فرهنگ و قانون کشورمان باعث خدشه‌دار شدن یکی از تنه‌های اصلی گردشگری، یعنی زنان می‌شود و امکان حضور پویا و فعال آن‌ها را در گردشگری از بین می‌برد و این، به‌معنای حذف بخش عظیمی از بازار هدف (گردشگر) و بازار کار مورد نیاز است (توده روستا، ۱۳۹۱: ۲). ما در کشوری اسلامی زندگی می‌کنیم که قوانین حاکم بر آن اسلامی است، لذا در جامعه امروزه که سهم اشتغال و کاهش بیکاری با بخش گردشگری محقق می‌شود، مخصوصاً در گروه زنان که می‌توانند در این بخش حضور چشمگیری داشته باشند، لازم است توجه ویژه‌ای به بخش قوانین گردشگری بشود.

۳- ضرورت اجرای پژوهش

همان‌طور که در مقدمه بیان شد زنان در عرصه گردشگری ایران با محدودیت‌ها و موانع فراوانی روبه‌رو هستند، که مسائل خاصی بر محدودیت‌های زنان وجود دارد، از جمله: فرهنگ جامعه ایرانی و قوانین جامعه، مهم‌تر از همه تفکر مردان و نبود امنیت کافی زمینه را برای حضور آنان به‌درستی فراهم نمی‌کند. این پژوهش به دنبال مطالعه (بررسی محدودیت‌ها و موانع فعالیت زنان

روستایی در گردشگری) است که بتواند متناسب با فرهنگ و آداب رسوم جامعه ایرانی راهکارهایی متناسب با مشکلات و موانع فعالیت زنان در بخش گردشگری ارائه دهد.

۴- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در دنیای امروزه که با حجم وسیعی از بیکاری در جوامع، به خصوص جامعه ایران روبه‌رو هستیم، گردشگری می‌تواند زمینه مناسبی برای اشتغال افراد جویای کار باشد، به خصوص برای زنان چون راحت‌تر می‌توانند در این شغل توانایی و استعدادهاشان را شکوفا کنند. موضوع گردشگری روستایی سال‌های اخیر مطرح شده است، اما موضوع به روز است. پژوهش‌های متعددی در رابطه با فرصت‌ها و محدودیت‌های زنان در رابطه با گردشگری انجام شده است. در این پژوهش، پیشینه تحقیقات به شرح جدول شماره ۱ است. در تحقیقات داخلی امیر اردکانی در سال ۱۳۸۵ موانع مشارکت روستایی پژوهشی انجام داده است و نتایج آن اشتغال زنان، فعالیت زیاد خانه‌داری، بی‌سوادی و کم‌سوادی زنان، تعداد زیاد فرزندان، تمسخر و ایرادهای اهالی روستا و سطح پایین دانش و بینش زنان اشاره کرد. پژوهشگران متعددی درباره این مسئله پژوهش کرده‌اند. در تحقیقات داخلی آخرین پژوهش صورت گرفته در این جدول شماره ۱: خواجه شکوهی است که در سال ۱۳۹۱ نقش گردشگری در توانمندسازی زنان روستایی را در روستای زیارت در شهرستان گرگان را انجام داده است و نتایج آن عبارت است از: نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اقتصادی زنان در رتبه اول اهمیت قرار دارد، به طوری که زنان با گسترش گردشگری در این روستا، از تنوع درآمد، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، رفاه نسبی و رضایت بیشتری برخوردار شده‌اند، همچنین به بررسی پیشینه تحقیقات خارجی این پژوهش پرداخته شده است که مهم‌ترین آن از پااولا مورا؛ کاترین لاتی‌مور در سال ۲۰۱۱ با عنوان بررسی گردشگران جوان، جنسیت و ترس در تعطیلات که نتایج قابل تأملی این پژوهش داشته است. مهم‌ترین عامل ترس در زنان گردشگر، ترس از تجاوز جنسی شناسایی شد که برای مردان بی‌اهمیت بود. در مورد مردان هم ترس از حملات فیزیکی توسط افراد مزاحم، مهم‌ترین عامل معرفی شد.

جدول شماره ۱: پیشینه تحقیقات داخلی و خارجی

نام نویسنده/نویسندگان	سال	عنوان	نتایج
امیر اردکانی	۱۳۸۵	عنوان موانع مشارکت روستایی در برنامه‌های ترویجی که ریشه در مشکلات فرهنگی دارد.	اشتغال زنان، فعالیت زیاد خانه‌داری، بی‌سوادی و کم‌سوادی زنان، تعداد زیاد فرزندان، تمسخر و ایرادهای اهالی روستا و سطح پایین دانش و بینش زنان اشاره کرد.
زاهدی، شمس‌السادات	۱۳۸۶	دکتر زاهدی در کتاب «زن و توسعه» مجموعه‌ای از مقالات را گردآوری	و نقش زنان در توسعه بخش‌های مختلف اقتصادی در آن‌ها مورد مطالعه قرار گرفته است، البته دکتر زاهدی پس

از پایان هر مقاله پیشنهادهای خود را درباره آنها بیان کرده و تا حد لزوم راجع به آنها توضیح داده است.	کرده است. در تمامی این مقالات زنان رکن اصلی این پژوهش‌ها بوده‌اند.		
بین نظر مردان در خصوص نقش زنان در زندگی، موافقت آنان با شرکت زنان در جلسات زنانه و نظر مردان در خصوص زمینه‌های مناسب برای فعالیت زنان با ایجاد و تداوم فعالیت گروه‌های مستقل زنان روستایی رابطه مستقیم وجود دارد.	در بررسی تأثیر نگرش مردان بر ایجاد گروه‌های مستقل زنان روستایی در استان آذربایجان شرقی	۱۳۸۷	حاجیلو و خانی
زنان در این فرآیند تحقیق مشارکت فعال داشته‌اند. در این پژوهش پس از شناخت جامعه محلی و بررسی مشکلات و نیازهای شان راه‌حلهایی ارائه شد که از سوی خود جامعه محلی، به‌منظور ارتقاء کیفیت زندگی آنان پیشنهاد شده است.	ارزیابی مشارکتی روستایی در چهار روستای منطقه اوان از استان قزوین	۱۳۸۷	مقصودی و رحیمی
مهم‌ترین موانع مشارکت زنان روستایی بعد فرهنگ دارد. آداب و رسوم و اعتقادات سنتی حاکم بر منطقه روستایی، اشتغال زنان به فعالیت‌های سخت، تربیت فرزندان بی‌سوادی یا کم‌سوادی زنان، نارضایتی همسر برای حضور در برنامه‌های آموزشی، ترویجی و تمسخر و ایراد اهالی از مهم‌ترین عوامل مورد شناسایی در این مطالعه بود.	واکاوی موانع مشارکت زنان روستایی در برنامه‌های آموزشی و ترویجی	۱۳۸۹	میرک زاده و همکاران
این بررسی بیانگر آن است که نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اقتصادی زنان در رتبه اول اهمیت قرار دارد به طوری که زنان با گسترش گردشگری در این روستا، از تنوع درآمد، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، رفاه نسبی بالاتر و رضایت بیشتری برخوردار شده‌اند.	نقش گردشگری در توانمندسازی زنان روستایی در روستای زیارت در شهرستان گرگان	۱۳۹۱	خواجه شاهکویی و همکاران
با وجود تأثیر منفی گردشگری بر حقوق انسانی زنان در آسیای جنوب شرقی، این صنعت می‌تواند بطور مؤثری باعث ارتقای حقوق زنان شود: از طریق مبارزه با نقش‌های سنتی جنسیت ناشی از تعامل افراد از فرهنگ‌های متفاوت، و افزایش فرصت‌ها برای قدرتمندسازی زنان در اقتصاد و اجتماع و سیاست.	تأثیر گردشگری بر حقوق انسانی زنان در آسیای جنوب شرقی	۲۰۰۷	سارا همینگوی
مهم‌ترین عامل ترس در زنان گردشگر، ترس از تجاوز جنسی شناسایی شد که برای مردان بی‌اهمیت بود؛ در مورد مردان هم ترس از حملات فیزیکی توسط افراد مزاحم، مهم‌ترین عامل معرفی شد.	گردشگران جوان، جنسیت و ترس در تعطیلات	۲۰۱۱	پاولا مورا؛ کاترین لاتیمر

سوئی کیس	۲۰۱۲	نقش‌ها و مشکلات زنان در بخش گردشگری نپال غربی	امروزه توجه کمتری به زنان و قدرت آنان می‌شود و امنیت زنان در نظر گرفته نمی‌شود.
----------	------	---	---

پژوهش‌های پیشین آورده شده در جدول شماره ۱: بیشتر بر جنبه مشکلات گردشگری پرداخته شده یا فقط در یک بُعد از مسئله گردشگری توجه شده است و پژوهشی که با بررسی محدودیت‌ها و موانع فعالیت زنان در گردشگری روستایی کار شده باشد، کمتر است، لذا وجه تفاوت این پژوهش با پژوهش‌های قبل در این است که این پژوهش به بررسی محدودیت‌ها و موانع‌های کلی برای فعالیت و حضور زنان در عرصه گردشگری روستایی در ایران می‌پردازد.

گردشگری روستایی به‌عنوان فرایندی در توسعه روستایی در نظر گرفته می‌شود که در قالب سیاست‌های توسعه منطقه‌ای و محلی امکان توزیع عادلانه خدمات و تسهیلات عمومی در مناطق روستایی را ایجاد کند که بهبود کیفیت زندگی، کاهش مهاجرت روستایی و برخوردار کردن روستاییان از معیشت پایدار به همراه دارد. بر این اساس، در رویکردهای جدید توسعه روستایی، بر جایگاه گردشگری روستایی تأکید می‌شود (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۲). گردشگر: از نظر لغوی، گردشگر «کسی است که برای گردش و تماشای دیدنی‌ها به جایی سفر کند، «سیاح توریست». و از نظر اصطلاحی، طبق تعریف سازمان جهانی گردشگری، به فردی که به‌منظور تفریح یا حتی کسب‌وکار مدت زمانی بیش از ۲۴ ساعت و کمتر از یک سال، به سرزمینی غیر از محل اقامت معمول خود می‌رود و در آنجا اقامت می‌کند، گردشگر می‌گویند. کالینز با نقد دیدگاه کارکردگرایی درباره حفظ نظام تقسیم کار سنتی بین زنان و مردان که بدون توجه به ساختار قدرت نابرابر و امتیازات و ارزش‌گذاری‌های متفاوت این موقعیت، سعی در تقویت و بازتولید این نابرابری‌ها دارد، معتقد است که خانواده نیز چون سایر نهادها، ساختاری از قدرت و سلطه است که موجب تقویت بسیاری از نابرابری‌ها می‌شود و در نقش‌های جنسیتی خانواده میزان زیادی از تسلط جنس مرد بر زن در زمینه شغل، انجام کارها و عمل جنسی دیده می‌شود. کالینز پس از تشریح و توضیح نابرابری‌های جنسیتی درصدد تبیین این نابرابری‌ها برمی‌آید. از نظر وی دو عامل وجود دارد که به تفاوت‌هایی در الگوهای نابرابر جنسیتی منجر می‌شود: ۱- اشکالی از سازمان اجتماعی که بر میزان استفاده از زور و فشار تأثیر می‌گذارد؛ ۲- موقعیت بازار کار زنان و مردان (توده روستا، ۱۳۹۱: ۴). زمانی استفاده شخصی از فشار محدود می‌شود که زنان در یک بازار کار از برابری‌های جنسیتی یا سایر منابع (مثل زمینه خانوادگی، دانش، مهارت‌های اجتماعی یا حرفه‌ای، مالکیت و سایر موارد) برای چانه‌زنی بر سر منزلت، پاداش‌ها، مشارکت اجتماعی و موقعیت اجتماعی استفاده کنند (صفری شالی، ۱۳۸۷: ۲-۱۴۱).

کارشناسان صنعت گردشگری معتقدند که از نظر ظرفیت‌های گردشگری، ایران جز ده کشور اول جهان به‌شمار می‌رود، درحالی‌که سهم ایران در صنعت گردشگری از درآمد بازارهای بین‌المللی بسیار اندک است. با اندکی تعمق می‌توان به این واقعیت پی برد که صنعت گردشگری در ایران، چنان‌که باید و شاید، افزایش درآمد و بهبود شرایط اقتصاد ملی و ناحیه‌ای موفق نبوده است (حیدری چپانه، ۱۳۸۳: ۳). در جهان پرتلاطم کنونی، روستاها به کانون تردد انسان‌هایی تبدیل شده‌اند که برای فرار از زندگی پریاهوی شهری و ماشینی، به روستاها سفر می‌کنند. امروزه با توجه به دامنه تقاضا و نیازهای محیط روستایی، گردشگری روستایی رو به توسعه و روزبه‌روز بر اهمیت و جاذبه‌های خاص آن افزوده می‌شود. در فرآیند برنامه‌ریزی منطقه‌ای، می‌توان

گردشگری روستایی را ابزاری برای افزایش اشتغال محلی و بهبود کیفیت زندگی و در نتیجه، افزایش سطح رفاه اقتصادی و امکانات اجتماعی منطقه‌ای به حساب آورد (منشی زاده، ۱۳۸۴: ۱۶۶). در اغلب کشورهای در حال توسعه، نابرابری و تبعیض جنسی مانع اصلی برای توسعه است. برای دستیابی به اهداف توسعه هزاره سوم در سال ۲۰۱۵، یکی از مهم‌ترین جنبه‌های تلاش برای لغو شکاف بین زنان و مردان از نظر ظرفیت، دسترسی به منابع و فرصت‌ها و آسیب‌پذیری در مقابل خشونت و درگیری خواهد بود (بوشان و همکاران، ۲۰۱۵: ۱). مرور پژوهش‌های داخلی و خارجی انجام شده در زمینه گردشگری زنان نشان می‌دهد، محورهای عمده مطالعات در بررسی موانع گردشگری زنان شامل: عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سازمانی، حقوقی، سیاسی و آموزشی است. تحقیقات انجام شده هر کدام تلاش کرده‌اند فقط جنبه‌های از عوامل اثرگذار را بررسی کنند. نظریه‌های آورده شده در این پژوهش همه آن‌ها تأکید بر این دارند که زنان در عرصه گردشگری با محدودیت‌های مواجه هستند و لذا این محدودیت‌ها توسط خود جامعه (فرهنگ، قوانین و هنجار) به وجود آمده است. این پژوهش با دیدگاه کالینز که در باره نظام تقسیم کار سنتی در رابطه با زنان و مردان است، ارتباط دارد؛ لذا در این پژوهش سعی شده است به دنبال تفاوت‌ها و نابرابری بین زنان و مردان جامعه ایرانی، به خصوص در گردشگری روستایی پرداخته شود.

۵- روش پژوهش

هر پژوهشی مستلزم داشتن روش، استفاده از اندیشه و سرانجام حرکت و جست‌وجوست. در یک تحقیق درست، پژوهشگر بهتر است موضوع، روش، مخاطب و شرایط و ابزار تحقیق خود را معین کند. روش پژوهش به موضوع، اهداف پژوهش، فرضیه و امکانات اجرایی آن بستگی دارد. با توجه به اینکه موضوع این تحقیق (بررسی محدودیت‌ها و موانع فعالیت زنان روستایی در گردشگری) است، همچنین با تقلیل داده‌های کیفی و طبقه‌بندی آن‌ها به توصیف و تحلیل پدیده فرهنگ دانشگاهی می‌پردازد، لذا روش مناسب برای این تحقیق شیوه کیفی است. منظور از تحقیق کیفی عبارت است از هر نوع تحقیقی که یافته‌هایی را به دست می‌دهد که با شیوه‌هایی غیر از روش‌های آماری یا هرگونه کمی کردن کسب شده‌اند. شیوه مذکور ممکن است به تحقیق درباره زندگی افراد، شرح حال‌ها، رفتارها و همچنین درباره کارکرد سازمانی جنبش‌های اجتماعی یا روابط بین‌الملل معطوف باشند. روش تحقیق کیفی بر خلاف روش کمی که انسان را به مثابه شیء یا پدیده اجتماعی طبیعی تلقی می‌کند، او را موجودی خالق، مبتکر و فعال در نظر می‌گیرد که جهان اجتماعی خود را می‌سازد. بر اساس این روش، هر گونه بررسی واقعیت اجتماعی ریشه در واقعیت زندگی انسان‌ها دارد. بر اساس این روش، انسان محور و منبع اطلاعات است، ماهیت خالق، انعطاف‌پذیر و بدون محدودیت تحقیق کیفی به محقق اجازه نمی‌دهد که در گردآوری و تفسیر داده‌ها با همان دقتی که در تحقیق کمی به کار می‌برد، عمل کند. در تحقیق کیفی، قواعد چندان مشخصی برای تعیین نحوه اجرای مناسب و مطلوب آن و تفسیر داده‌ها وجود ندارد. کتاب‌های مربوط به روش‌شناسی کیفی غالباً تحقیق کیفی را یک هنر یا نوعی جهت‌گیری فکری می‌دانند و اشاره می‌کنند که بهترین راه فراگرفتن نحوه‌های متعدد اجرای آن همان پرداختن به چندین تحقیق کیفی متفاوت است (بی، ارل، ۱۳۸۸: ۶۲). این پژوهش از نظر هدف کاربردی می‌باشد که از نتایج آن می‌توان در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های توسعه گردشگری روستایی استفاده کرد. نوع داده‌ها این پژوهش اسنادی (کتابخانه‌ای) است و منابع پژوهش عبارتند از: اسناد کتابخانه‌ای، سرچ مقالات علمی پژوهشی در موضوع گردشگری زنان، پایان‌نامه‌های مربوط به موضوع پژوهش و سایت‌های اینترنتی مرتبط با پژوهش. مقالات

و منابع گردآوری شده وجه مشترک آنان در این پژوهش این بوده که همه آنها درباره گردشگر، گردشگری، گردشگری روستایی، زنان، چالش‌ها، محدودیت‌ها، فرصت‌ها را بررسی کرده‌اند. هر کدام یک یا چند عوامل اثرگذار بر فعالیت زنان در گردشگری روستایی را بررسی کردند. شیوه تحلیل اطلاعات و داده‌های گردآوری شده در این پژوهش توصیفی (یعنی بدون اعداد و ارقام) کیفی است.

۶- یافته‌های تحقیق

همان‌گونه که گفته شد، گردشگری یک صنعت درآمدزا و محرکی برای از میان بردن فقر و بیکاری است. یکی از ویژگی‌های بارز جهانگردی ظرفیت فراوان آن در ایجاد اشتغال برای زنان و جوانان است. واقعیت این است که زنان حدود ۶۶ درصد نیروی کار را تشکیل می‌دهند، اما در عوض کمتر از ۵ درصد درآمد صنعت نصیب آن‌ها می‌شود (کاظمی دولابی، ۱۳۸۶: ۱۱). بر اساس آنچه بیان شد با آنکه صنعت گردشگری می‌تواند چنین پتانسیل مناسب و سالمی را برای اشتغال زنان فراهم کند ولی باز هم شاهد آن هستیم که اشتغال مردان نسبت به زنان بیشتر است. این در حالی است که زنان در شهرهای شمالی کشورمان با اجاره دادن خانه‌ها یا اتاق خود به مسافران، کسب درآمد می‌کنند. اگر این مسئله با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های دقیق اجرا شود، می‌تواند زمینه مناسب برای اشتغال زنان خانه‌دار را فراهم کند و از مشکلات احتمالی که مسافران ناشناس برای آن‌ها به وجود می‌آورند، جلوگیری کند (توده روستا، ۱۳۹۱: ۵). در تمام جوامع نوعی تقسیم کار بر حسب جنس وجود دارد، یعنی کارهایی خاص زنان است و کارهایی خاص مردان (آبوت و والاس، ۱۳۸۰: ۱۷۲). نرخ باسوادی زنان روستایی ایران، ۶۲ درصد است، از سویی دیگر از امکانات کمتری از لحاظ میزان سرمایه، اعتبار و قدرت برخوردارند. زنان ۶۶ درصد از کارهای جهان را انجام می‌دهند و ۵۰ درصد از غذا را تولید می‌کنند، اما فقط ۱۰ درصد درآمد و یک درصد مالکیت‌ها را دارند. زنان بیشتر در بخش فعالیت‌های خدماتی و دفتری این صنعت مشغول‌اند و در سطوح بالایی اشتغال و مدیریت گردشگری در مقایسه با همکاران مرد خود نقش کم‌رنگ‌تری دارند. بانوان فعال در گردشگری به صورت متوسط ۱۰ تا ۱۵ درصد حقوق کمتری در مقایسه با همکاران مرد خود دریافت می‌کنند عدم هم‌گرایی و فقدان بسترهای لازم برای تشکیل انجمن‌های مرتبط، یکی از مشکلات زنان فعال اقتصادی علاقه‌مند در حوزه گردشگری است، عدم هم‌گرایی و فقدان بسترهای لازم برای تشکیل انجمن به منظور یکپارچگی برای رفع مشکلات و موانع پیش روی آن‌ها بوده تا از این طریق زنان به عنوان نیروهای توانمند در عرصه‌های مدیریتی و اجرایی و همچنین در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری به کار گرفته شوند، به جز موزه‌داری خصوصی که با سهولت بیشتری در شهر و روستای محل سکونت زنان قابل انجام است. برخی از فعالیت‌های دیگر نیز مستلزم دشواری‌های متعددی مانند: سفرهای مکرر و فوری به مناطق دورافتاده برون‌شهری و مواجهه با ریسک‌های احتمالی متعدد است و چنین شرایطی، افزون بر آنکه سخت و طاقت‌فرساست، در مواردی به دلیل تأهل زنان، با شرایط زندگی خانوادگی و مسؤولیت‌های مادری و همسری ایشان هم‌خوانی ندارد (پژوهشگر: سمیه امیری در گفت‌وگو با خبرنگار گردشگری ایسنا درباره نقش گردشگری در توانمندسازی زنان روستایی).

جدول شماره ۲: موانع ارتقاء توانمندی زنان روستایی

ردیف	مضامین	ردیف	مضامین
۱	بی سواد یا کم سواد	۴	حرف مردم
۲	ازدواج زودهنگام	۵	تبعیض
۳	زندگی در خانواده گسترده	۶	وضعیت نامساعد حامی

منبع: { داود روشن نیا ۱۳۹۴: ۹۴-۹۰ }.

آموزش مهم ترین منبع رشد توانمندی انسان هاست و بنیانی برای رشد سایر مؤلفه های توانمندی محسوب می شود. ازدواج زودهنگام، ضعف مالی، دوری خانه از مدرسه، لزوم انجام کارهای خانه و مزرعه، دلیل بی سواد یا کم سواد دختران و زنان روستایی است (داود روشن نیا ۱۳۹۴: ۹۴-۹۰).

جدول شماره ۳: موانع حضور زنان در عرصه گردشگری

ردیف	مضامین	ردیف	مضامین
۱	اقتصادی	۴	روان شناختی
۲	زیرساخت	۵	سیاست گذاری
۳	اجتماعی و فرهنگی	۶	فنی آموزشی

منبع: { یافته های پژوهش ابوالفضل قنبری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴۰ }.

جدول شماره ۴: موانع حضور زنان کار آفرینی گردشگری

ردیف	مضامین	ردیف	مضامین
۱	بی توجهی و حمایت های دولتی	۸	فرهنگ مردسالاری در روستاها
۲	محدودیت دسترسی زنان به اعتبارات دولتی	۹	عدم دریافت آموزش های لازم و مناسب
۳	حجم زیاد فعالیت زنان در خانه و مزرعه	۱۰	آداب رسوم منطقه
۴	نبود تعاونی های گردشگری زنان	۱۱	نبود روحیه خلاقیت و نوآوری از سوی زنان
۵	شرایط سخت زندگی روستا	۱۲	تمسخر و ایراد اهالی
۶	درآمد کم حاصل از گردشگری	۱۳	نبود حمایت کافی از سوی خانواده ها
۷	نابرابری در خصوص پرداخت دستمزد	۱۴	فقدان سیستم حمایتی و ثابت نبودن کار

منبع: { مسلم سواری و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۷ }.

در بخش گردشگری، زنان از تبعیضات خاصی رنج می‌برند. شغل‌های مدیریتی و رهبری در این صنعت به زنان داده نمی‌شود و آنان مجبورند بر روی موقعیت‌های کم‌اهمیت با حقوق کم متمرکز شوند. در برخی کشورها، زنان به جزئی از بسته گردشگری در نظر گرفته می‌شوند، از طرفی، بی‌توجهی، آزار و اذیت و تجاوز جنسی به زنان، نتیجه این تبعیضات است (نادیا شرقی، ۱۳۹۳: ۲۲). موانع حضور زنان در عرصه گردشگری عبارت‌اند از: سابقه تاریخی و ذهنیت جامعه در تفاوت و تقابل حضور زن و مرد، عوامل و علل مذهبی، سنت‌ها و دیدگاه‌های مردسالارانه حاکم بر جامعه ایران، وجود باورهای خرافی و فرهنگ سنتی مبنی بر مذموم و ناپسند بودن اختلاط مرد و زن در جامعه و برچسب‌های ناروا زدن به زنانی که در فعالیت‌های اجتماعی حضور فعال دارند، مهم‌تر جلوه دادن شوهرداری و خانه‌داری و ترجیح آن بر فعالیت‌های اجتماعی در خارج از منزل در اعتقادات اکثر اقوام ایرانی، پایین بودن سطح سواد و آگاهی عمومی که مجموعاً باعث کندي تحرک اجتماعی زنان می‌شود، تفکیک جنسیتی قائل شدن در عرصه‌های اجتماعی (همان منبع قبلی).

جدول شماره ۵: موانع حضور زنان در عرصه فعالیت گردشگری

ردیف	مضامین	ردیف	مضامین
۱	عدم مشارکت گروهی زنان	۴	ناآگاهی زنان از نیازهای گردشگران
۲	کمبود نمایشگاه و فروشگاه	۵	سرمایه‌گذاری نامناسب
۳	کمبود سرمایه	۶	و بی‌سوادی زنان

منبع: یاسوری، وطن‌خواه، ۱۳۹۴: ۵۷

۷- نتیجه‌گیری

وجود برخی قوانین و عرف‌های دینی در ایران موجب وضع پاره‌ای از قوانین و مقررات خاص در زمینه‌های مختلف از جمله گردشگر و گردشگری و صنعت توریسم شده است. همان‌طور که گفته شد بخش عمده‌ای از گردشگران را زنان تشکیل می‌دهند. کسانی که با این مقررات بیشتر دچار محدودیت در گردشگری شدند. زنان هستند، گردشگری در کشور اسلامی ایران نیازمند عزم جدی دولت‌ها و اراده سیاسی جدی آنهاست (توده روستا، ۱۳۹۱: ۶). مهم‌ترین مشکلات به وجود آمده برای گردشگران ورودی به ایران، «کمبود اطلاعات گردشگری» و «امنیت» در ایران است. در مراتب بعدی، «قوانین مذهبی» محدودیت‌های اجتماعی فرهنگی و مسائل اقتصادی به ترتیب باعث ایجاد نارضایتی گردشگران می‌گردند (شرقی، ۱۳۹۳: ۱۰۸). گردشگری در ایران یکی از صنعت‌هایی است که نوپا و تازه‌کار است. کشورهای توسعه‌یافته دنیا به این امر مهم توجه ویژه‌ای داشتند. در کشور ما به دلیل منابع نفتی کمتر به این صنعت توجه شده است و این صنعت دارای پتانسیل زیادی است، از جمله اشتغال‌آفرینی که آسیب بسیار کمی به محیط زیست وارد می‌کند. صنعت گردشگری خود دارای ابعاد متفاوتی است. جوامع برای رسیدن به توسعه می‌توانند از این صنعت استفاده کنند و مسیر توسعه را زودتر طی کنند. توجه به این صنعت خود دارای پیامدهای بسیار مهمی در نواحی روستایی است و باعث رونق اشتغال، بهبود شاخص‌های زندگی، افزایش پس‌انداز می‌شود. این صنعت تا حدود بسیار زیادی در

دست زنان روستایی است، یعنی در نواحی روستایی بیشتر خود زنان باعث رونق این صنعت هستند و می‌توانند نقش آفرینی بسیار زیادی در این باره داشته باشند.

حضور زنان در جامعه ایرانی از روزگار گذشته همواره با محدودیت‌های به همراه بوده است. یکی از بُعدهای اصلی گردشگری روستایی زنان روستایی هستند که باعث حفظ و تداوم آن می‌شوند، اما زنان به آسانی در این عرصه نمی‌توانند فعالیت کنند. فرهنگ جامعه ایرانی بیشتر زنان را به امر خانه‌داری و کارهای منزل وا داشته است، تا اینکه بیشتر در اجتماع حضور داشته باشند؛ از طرفی به دلیل فقیر بودن جامعه روستایی آموزش و مدارس کمتری وجود دارد و آموزش در سطح پایینی قرار دارد که باعث شده همواره زنان از حق و حقوق قانونی خود بی‌اطلاع باشند. یکی از عواملی که باعث شده حضور کم‌رنگ‌تری در اجتماع و کارهای مشارکتی داشته باشند، بی‌اطلاعی از حق حقوق خود بوده است؛ لذا خود گردشگری روستایی هم دارای محدودیت‌هایی است، چون یک صنعت نوپاست و ممکن است هنوز به‌درستی در بین روستاییان شناخته نشده باشد، از طرفی، اینکه روستاییان با صنعت گردشگری چگونه برخورد کنند، اطلاعات کافی ندارند. زندگی در روستا، یعنی کار و تلاش بسیار زیاد، فرصت اضافی برای زنان باقی نمی‌گذارد تا در زمینه‌های دیگر فعالیت کنند. از گذشته‌های دور زنان به امر خانه‌داری اهتمام داشتند و کمتر در فعالیت‌های بیرون خانه حضور پیدا می‌کردند، لذا امروزه صنعت گردشگری کسانی را می‌طلبد که وقت کافی داشته باشند و آموزش، مهارت‌های لازم را طی کنند، اما فعالیت زنان در خانه و همسراری این فرصت را برای ایشان فراهم نمی‌کند، چون این نوع زندگی از دوران قبل وجود داشته است و ادامه پیدا کرده است، لذا در بین مردم به یک فرهنگ تبدیل شده و زنان را بیشتر به فعالیت‌های خانه‌داری مشغول می‌کند، از طرفی دیگر صنعت گردشگری نیاز به سرمایه اولیه هم دارد؛ لذا محیط روستایی همیشه درآمد کمتری نسبت به جامعه شهری داشته است.

در محیط روستایی زنان درآمد کمتری نسبت به مردان دارند، چون بر اساس فرهنگ مرد سالاری که از گذشته‌ها در نواحی روستایی بوده است، ثروت و درآمد مرد همیشه بیشتر از زنان بوده است، یک تبعیض برای زنان محسوب می‌شود و مانع از کارآفرینی زنان در فعالیت‌های گوناگون می‌شده است. محدودیت‌های که در جوامع روستایی حاکم است، مانند: عدم دسترسی راحت به تسهیلات دولتی، دید منفی نسبت به شاغل بودن زنان توسط اهالی روستا و همچنین عامل مهمی که باعث می‌شود خود زنان روستایی بی‌انگیزه شوند، این است که احساس امنیت نمی‌کنند، محیط روستا یک محیط کوچک است و همه همدیگر را می‌شناسند و باعث می‌شود اگر حتی احساس کنند که ممکن است مشکلی برای آنان پیش بیاید از حضور در گردشگری خودداری می‌کنند، نبود یک قانون جامع و کامل در این عرصه که در گردشگری روستایی زنان روستایی را مورد حمایت قرار بدهد و آن‌ها احساس کنند یک پشتوانه قانونی دارند و می‌توانند با خیال راحت در این عرصه تلاش کنند، مانع مهمی برای فعالیت زنان است. امروزه خود زنان روستایی با توجه به تغییرات جامعه جهانی و حتی شهرهای نزدیک محل سکونت خود این تبعیض و نابرابری را به وضوح احساس می‌کنند، باید برای آن چاره‌اندیشی شود تا زنان روستایی در این عرصه وارد بشوند و بتوانند استعدادهای خود را شکوفا کنند.

۷-۱ بر اساس نتایج پژوهش راهکارهای زیر ارائه می‌شود:

ارتقای سطح آگاهی عموم در مورد حقوق مادی و معنوی زنان که باعث از بین رفتن تبعیضات در مشاغل گردشگری می‌گردد. فعالیت‌های روشنگرانه صداوسیما در این راستا بسیار مفید خواهد بود. برخورد جدی با متجاوزان به عنف، به‌منظور ارتقای سطح امنیت جامعه و ترویج گردشگری در بین زنان (شرقی، ۱۳۹۳: ۱۱۰). تقویت منابع محلی از طریق تشویق زنان برای حضور در عرصه‌های مدیریتی روستا و فراهم کردن زمینه‌های دستیابی زنان به تسهیلات مالی و اعتباری، همچنین برگزاری دوره‌های آموزشی علمی و کاربردی برای زنان و دختران روستایی به‌منظور افزایش خودباوری آنان (داود روشن و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۶). آموزش مباحث مدیریتی با تأکید بر شناخت اجزاء سیستم گردشگری و الزامات مهمان‌نوازی سامان دادن بازارهای محلی که گردشگران علاقه‌مند برای بازدید از آن‌ها شوند؛ - بازرنگری در قانون گردشگری و حمایت از گردشگران زنان روستایی و همچنین شاغلان این صنعت؛ - برخورد قاطع با کسانی که امنیت زنان را سلب می‌کنند. در حوزه گردشگری؛ - دادن آموزش‌های لازم به مردان اینکه زنان در بخش گردشگری وارد بشوند، بازدهی این صنعت افزایش می‌یابد؛ - برگزاری دوره‌های آموزشی رایگان همراه با مدرک معتبر برای روستاییان واجد شرایط گردشگری؛ - حمایت دولت به صورت بلاعوض در مناطق روستایی گردشگری کمتر توسعه‌یافته.

۸- مراجع

- آبوت، پاملا؛ والس، کلر، (۱۳۸)، *جامعه‌شناسی زنان*، ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران: نشر نی.
- ازکیام، زارع، ع. و ایمانی، ع. (۱۳۸)، *رهیافت‌ها و روش‌های تحقیق کیفی در توسعه روستایی*، تهران: نشر نی.
- افجه، علی اکبر، (۱۳۸۲)، «توسعه جهانگردی از دیدگاه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی» مجموعه مقالات سمینار بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه جهانگردی در جمهوری اسلامی ایران، تهران: دانشکده حسابداری و مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی.
- قنبری، ابوالفضل؛ درخشان، الهام؛ حسن زاده، مهرشاد؛ گرامی‌زاده، آرش، (۱۳۹۵)، «عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان با تأکید بر بخش گردشگری (مطالعه موردی: شهر سی سخت)، *دوفصلنامه مطالعات اجتماعی گردشگری*، سال چهارم، شماره هشتم، پاییز و زمستان، ص ۱۵۳-۱۲۷.
- بیی، ارل، (۱۳۸۸)، *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، ترجمه رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت.
- پورجعفر، محمدرضا؛ محمودی نژاد، هادی؛ ایلکا، شاهین و عاقبت بخیر، حامد، (۱۳۹۱)، «فرا تحلیلی از ارزیابی رویکردهای توسعه گردشگری روستایی با تأکید بر تحلیل عوامل راهبردی (SOWT)»، *فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست*، ۱۴ (۵۳)، ۶۱-۷۹.

- حیدری چپانه، رحیم، (۱۳۸۳)، «ارزیابی برنامه‌ریزی صنعت توریسم در ایران»، پایان‌نامه دوره دکتری، دانشگاه تبریز، ص ۴.
- روشن‌نیا، داود؛ خادمی، رقیه؛ کردی، لیلیا؛ صالحی فام اصل، ژیلدا، (۱۳۹۴)، «بررسی نقش زنان روستایی در توسعه و موانع و محدودیت‌های آنان»، ماهنامه اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی کار و جامعه، - شماره ۱۹۰ - اسفندماه.
- شادی‌طلب، ژاله؛ وهابی، معصومه؛ ورمزیار، حسن، (۱۳۸۴)، «فقر درآمدی، فقط یک جنبه از فقر زنان سرپرست خانوار»، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۷، صص ۲۲۷-۲۴۷.
- شاهرودی، علیرضا؛ چیدری، محمد و توسلی، بهاره، (۱۳۸۵)، «تأثیر دانش بومی زنان روستایی بر توسعه پایدار کشاورزی»، ماهنامه جهاد، سال ۲۶، شماره ۲۷۱، خرداد و تیر ۸۵، ص ۱۱.
- صفری شالی، رضا، (۱۳۸۷)، «عوامل فرهنگی و اجتماعی مرتبط با میزان مشارکت زنان روستایی در امور و مسائل خانوادگی و اجتماعی (مطالعه موردی زنان روستایی استان زنجان)»، فصلنامه پژوهش زنان، بهار، شماره ۲۰، صص: ۱۶۱-۱۳۷.
- توده روستا، فاطمه، (۱۳۹۱)، محدودیت‌های زنان در گردشگری ایران.
- کاظمی دولابی، علیرضا، (۱۳۸۶)، «بیا بید به جای ساختن دیوارهای بلند پل‌های بسیار بسازیم»، ماهنامه صاعقه، شماره ۱۰، پاییز ۱۳۸۶
- منشی‌زاده، رحمت اله، (۱۳۸۴)، اندر مقوله گردشگری، تهران: انتشارات پیام مؤلف.
- مهدوی، داود، (۱۳۸۱)، «نقش توریسم در توسعه نواحی روستایی پیرامون شهرها و ارائه مدل استراتژیک؛ مطالعه موردی: دهستان لواسان کوچک» پایان‌نامه کارشناسی ارشد، جغرافیا، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- محمدی، حمید؛ لشکر آرا، فرهاد و کرکه آبادی، نیره، (۱۳۸۵)، «تحلیل جنسیتی و زنان روستایی»، ماهنامه جهاد، سال ۲۶، شماره ۲۷۳، مهر و آبان ۸۵، ص ۱۱، تهران.
- سواری، مسلم؛ شعبانعلی فمی، حسین؛ شریف‌زاده، محمدشریف، (۱۳۹۶)، «موانع توسعه اشتغال زنان روستایی در صنایع دستی شهرستان دیواندره»، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ششم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۶، پیاپی ۲۱ صفحات ۱۷-۳۶
- یاسوری، مجید؛ وطن‌خواه کلورزی، ژیلدا، (۱۳۹۴)، «نقش گردشگری در توسعه کار آفرینی زنان روستایی (دهستان گوراب پس شهرستان فومن)»، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال پنجم، شماره بیستم، تابستان ۱۳۹۴
- شرقی، نادیا، (۱۳۹۳)، «بررسی محدودیت‌ها و مشکلات پیش روی زنان در صنعت گردشگری».
- Bhusan, Himanshu . Mohanty, Kusturi , (۲۰۱۵), Empowering Women through Tourism Development. Odisha Review.
- Jakson, M .A , (۲۰۱۰), Empowering Women of Nepal: An experience of empowerment in the land of the Himalaya. M.A Thesis, Prescott College in Adventure education.